

Kateřina Liřková

Tereza Stöckelová: **Nebezpečné známosti.** **O vztahu sociálních věd a společnosti**

Praha: Sociologické nakladatelství. 2012. 110 s.
ISBN 978-80-7419-095-7

Jaký je smysl (sociálně)vědního poznání? Jak se věda a společnost vzájemně ovlivňují? A jak hodnotit smysl a dopad vědy, jak pro vnitřní potřebu vědecké komunity, tak pro širší společnost? V době, kdy do Česka přichází nový způsob hodnocení vědy, s kterým se přední sociologická pracoviště již měla možnost setkat v rámci tzv. *Small pilot evaluation*, je inspirativní přečíst si sociologickou analýzu o vztahu sociálních věd a společnosti z pera Terezy Stöckelové. Ta hledá odpovědi na zmíněné otázky a na své cestě předkládá další, v duchu svého argumentu, že bychom se měli dožadovat vykazatelnosti vědy. Ovšem autorce jde o radikálně jinou vykazatelnost, než po jaké se pídí různé kafemlejny. Jejím tvrzením je, že věda ovlivňuje víc, než se jí obvykle přiznává, což může přinášet jak pozitiva, tak negativa, pročež je potřeba klást právě takové otázky po smyslu a působení vědy, a je zapotřebí, aby měli možnost se ptát i lidé daleko za hranicemi odborné komunity.

Autorka představuje dva mody hodnocení vědy: logiku výkazu a logiku účasti. Nejde však jen o dva různé způsoby, jak vědu a její dopad klasifikovat, z nichž jeden je hrozný a druhý je všelékem. Mýlil by se ten, kdo by si myslel, že jeden model je automaticky lepší než druhý. Oba mají své přednosti a slabiny a pasáže, v nichž autorka rozebírá slabé stránky logiky účasti, tedy modelu, jenž je jaksi bližší autorkám jejího stříhu (a přiznám, že i mého), patří k nejpřesvědčivějším částem knihy.

Logika výkazu může v obzvláště nedokonalé podobě vypadat jako to, co důvěrně známe z našich luhů a hájů. Může mít podobu bezduchého počítání RIVových bodů, kde „čím víc, tím líp“, na kvalitu se nekouká. Anebo může výkaz vypadat jako komplexní systém, který panuje ve Velké Británii. Tam se v roce 1986 započalo kvalitativní hodnocení vědeckého přínosu, které se původně zaměřovalo jen na akademické kvality, aby postupem času zahrnuilo i společenský dopad výzkumu. Nový, loni prvně uplatňovaný Research Excellence Framework (REF) reflektuje krom akademické kvality i vnější impakt (z 25 %), tedy působení ekonomické, sociální či kulturní, a výzkumné prostředí (z 15 %), čímž se rozumí třeba úroveň managementu výzkumné instituce a kariérní možnosti, jež nabízí svým výzkumníci a výzkumníkům. Takové sofistikované hodnocení vědy by mohlo být snem českého akademika, jehož stávající odborné výsledky jsou hodnoceny systémem *one size fits all* (což je model, který často ve výsledku nesedí nikomu) a na žádné jiné působení vědy nehledí. A vskutku, britský REF inspiroval náš právě testovaný *Small pilot evaluation*. Nicméně jak

upozorňuje Stöckelová, logika výkazu a auditu v sobě skrývá léčku. V důsledku totiž poukazuje na erozi elementární důvěry v systém. Z prostředí, v němž je třeba zavádět mnohoveštvatý systém kontroly, se totiž vytratila důvěra. A kultura auditu tuto ztrátu nejen zviditelňuje, ale i dále umocňuje. Jiným způsobem, jak evaluovat vědu, je skrze logiku účasti. Ta počítá s tím, že sociální aktéři nejsou jen tím, co sociální věda reprezentuje, ale že „odmlouvají“, že zkrátka výsledky bádání komentují a používají, čímž je spoluvytvářejí a mění.

Ale popořadě. Stöckelová uvozuje první kapitolu své knihy citátem anonymního blogera, že totiž „[f]ilosofické tlachání ještě nikoho nenasytilo“. Celá kniha je argumentem proti představě, že vědy, obzvláště ty sociální, jsou pouhými zbytečnými slovy. Věda má performativní charakter a spoluutváří společnost, jež zpětně ovlivňuje ji. Toto působení je mnohostranné, nikoli neproblematické, a tudíž je potřeba přemýšlet o „možnostech veřejné vykazatelnosti a demokratické participace na vytváření a využívání sociálněvědního poznání a experimentovat s jejich novými formami“ (s. 11).

Druhá kapitola dokumentuje historii měření vědy a ukazuje, že např. v USA se až do 90. let počítaly jen vstupy (finanční náklady, lidské síly), nikoli výstupy vědy (publikace, citace). Naopak Velká Británie vyvíjela komplexnější systém hodnocení vědy již od 80. let a stávající REF zohledňuje i sociální dopad vědeckého působení. U nás bylo měření vědy dlouho rezistentní vůči sledování jiného dopadu než publikačně-citačního či aplikovaného v nejužším slova smyslu – počítalo se jenom využití státní nebo komerční sférou, RVVI se bránila zahrnout třeba neziskový sektor jako uznávaného příjemce expertizy. Co se ale stane, když se (sociálně)vědní poznání „vpuští“ mezi laický lid? Stöckelová analyzuje příklad „romské expertizy“ a ukazuje dvojitý přístup. Autor poznatku – vědec – se může do jisté míry chovat jako vlastník, který ručí za správné užití, a korigovat tak třeba tendenční užití v rukou populistického politika. Takový přístup však posiluje pojetí vědění jako soukromého vlastnictví. Nebo se vědecký poznatek stává součástí *commons*, což původce poznání zbavuje odpovědnosti za užití; navíc čím rozšířenější se takové poznání stane, tím méně bude vnímáno jako věda – a ztratí část své legitimacy, která je odvozována právě od vědeckosti. Stöckelová navrhuje, abychom coby výzkumníci a výzkumnice aktivně debatovali 1) se zadavateli a hodnotiteli vědy o tom, jaká kritéria a procesy vstupují do hodnocení a vnímání vědy (a rozšiřovali pojetí vědecké práce i o aktivity, které nejsou jednoduše auditovatelné), 2) uvnitř akademického pole o tom, co děláme – eticky i epistemologicky –, 3) s veřejností, když se naše poznatky dostanou ven – a aby se tam vůbec dostávaly, jinak sociální vědy riskují ztrátu smyslu a legitimacy.

Jak takový vztah sociální vědy a společnosti může vypadat, ukazuje třetí kapitola. Aniž bychom si to jako sociologové a socioložky často připouštěli, spolutvoříme předmět našeho zkoumání. Třeba výzkumy veřejného mínění vytváří (představu) jednotlivce, který má názor, a skupiny jednotlivců, kteří tvoří společnost. Výzkumy předvolebních preferencí nejen ukazují/utvářejí tu kterou stranu jako důležitého politického hráče, ale reprodukuji realitu, v níž je politika primárně organizována kolem politických stran. Opakované výzkumy veřejného mínění tak perpetuují status quo. Ještě komplexněji působí *homo economicus*, tedy představa jedinců jako racionálních aktérů, která má původ ve filozoficko-politické teorii. Je to právě formátování sociálních vztahů, jako kdyby *homo economicus* existoval, které vede aktéry ke kalkulu. Podobně byl do Česka 90. let importován kapitalismus: jak ukazuje výzkum Gila Eyal, kuponová privatizace vytvořila „ekonomické lidi“ nakloněné tržní ekonomice

z běžných občanů, kteří měli žitou zkušenost reálného socialismu. Sociální vědci v tomto případě hráli významnější roli než jen tu zosobněnou Václavem Klausem, který propagoval kuponovku a zároveň k legitimizaci užíval svého kreditu profesora ekonomie. Eyal ukazuje, jak už od 50. let existovaly vazby československých ekonomů s kolegy „v kapitalistické cizině“ a kterak domácí kritické výpovědi o socialistické realitě byly zabarveny znalostí (a inklinací k) principů(m) trhu. „Socialistická laboratoř“ tak nebyla žádným prostorem, kde by byly „kontrolovány podmínky experimentu“ a který by byl prost vnějších vlivů. Stöckelová tak zdůrazňuje ty situace, které si zastánci veřejného působení sociálních věd často nepřipouštějí, totiž že vědci zhusta působí směrem k legitimizaci hegemonie či reprodukci statu quo. Vliv na společnost je do jisté míry funkcí oborové sevřenosti či naopak otevřenosti: čím monolitičtější disciplína, tím jednosměrnější dopad na sociální realitu. V tomto smyslu je třeba, argumentuje autorka, usilovat o pluralitu uvnitř sociálních věd, aby nedocházelo „k uzavírání alternativ ve společnosti“ (s. 82).

Jak o vztahu sociálních věd a společnosti uvažovat, shrnuje závěrečná čtvrtá kapitola. V ní autorka argumentuje pro opuštění metafory reflexivity, která implikuje odraz něčeho v identické podobě někam jinam, a spolu s Donnou Haraway se staví za metaforu difrakce, tedy ohybu, která odkazuje k omezené možnosti zprůhlednit procesy poznávání a ovládat je. Tereza Stöckelová argumentuje pro demokratizaci vědy, která by otevřela veřejnosti účast na formulování priorit vědní politiky, přinesla rozšíření participativního výzkumu a „kolektivního stopování, vyhodnocování a usměrňování dopadů zkoumání“ (s. 89). Takový požadavek jde i nad rámec testovaného nového způsobu měření vědy v Česku, a je tedy na nás, sociálních vědcích a vědkyních, jestli budeme (chtít) přemýšlet o tom, co to je, co děláme, i když nás k tomu nenutí žádná metodika.